

סיכון חיילים בחילוץ חללים בשבי האויב

הרב שלמה רוזנפלד, ראש ישיבת הבקעה,
'שדמות נריה'

א. הקדמה

כמה מאמרים נכתבו על פינוי חללים: הן על חילול השבת הכרוך בכך והן על הפגיעה הצבאית ברוח הלחימה (המכונה מורל) של החיילים.¹ נדון בהם במאמרנו, ובהשלכות לתקופתנו, לאור היות חטיפת אזרחים וחיילים - חיים וגוויותיהם - גורם מרכזי במלחמת הטרור שפקדה אותנו בשמחת תורה, ה'תשפ"ד, ביישובי עוטף עזה, ולאור עליית נושא זה למרכז הבמה של מטרות המלחמה.

במאמר זה ננסה להבין את השימוש בגורם הפגיעה ברוח הלחימה כסיבה לסיכון לחילוץ חללים הנמצאים בשטח האויב: בין שהם חיילים ובין שהם אזרחים, ולהרחיב אותו.² סיכון זה נדרש תוך כדי לחימה או לאחריה, במיוחד כאשר מדובר במלחמת טרור מתמשכת, בה יש תנאים שונים ממלחמה רגילה. כמובן, כל זה כפוף לסיכויי הצלחה של המבצע, כבכל פעולה צבאית.

ב. כללים מיוחדים לפיקוח נפש בעת מלחמה

במלחמה יש כללים מיוחדים. אף ענייני פיקוח נפש מקבלים גדרים אחרים מימים רגילים, ולעתים, אף נדחים לגמרי. ממילא, לענ"ד, יש להפעיל שיקול עקרוני זה גם

1 בעיקר, נתייחס למאמריהם של הרב יעקב אריאל ובמיוחד של הרב יהודה זולדן שעסק ישירות בנושא זה. כמו כן, נזדקק למאמריהם של הרב הראשי, הרב שלמה גורן, ורבנים צבאיים, כגון, מרדכי הלפרין, הרב יהושע בן מאיר ועוד. נתייחס לכמה נקודות שהעלה הרב יהודה זולדן, גם במאמרו בתחומין כה' "הסתכנות לצורך הבאת חללי מלחמה לקבורה". וגם למאמרו "אם יש את נפשכם לקבר את מתי" - "השפלה והסתכנות למען קבורת לוחמים", בגליון מס' 335, פרשת חיי שרה, תשס"ט, בהוצאת המחלקה למשפט עברי במשרד המשפטים.

2 כך נהגו כמה רבנים צבאיים, ובראשם הרב הראשי, הרב שלמה גורן זצ"ל.

בנושא של סיכון למען חילוץ גופות חללים, כי הוא גורם משמעותי במצבי מלחמה, כדלקמן. בסעיף זה נפרט כמה מן הכללים הייחודיים הללו.

עצם הכניסה למלחמה מהווה סיכון, וכבר הזכיר זאת במנחת חינוך, שיש להילחם, על אף הסיכון בלחימה.³ בימים כתקנם אין היחיד מסתכן למען האחרים, כי מהפסוק (ויקרא כה, לו): "וחי אחיך עמך", אנו דורשים: "חייך קודמים לחיי חברך" (בבא מציעא סב, א), אך במצב מלחמה, הכללים משתנים. הראי"ה קוק וכן בעל הציץ אליעזר הדגישו זאת כדרישה למסירות נפש מיוחדת, החורגת מכללי החיים היומיומיים.

הראי"ה קוק (במשפט כהן ס' קמב-קמד, בעיקר בעמ' שכז-שכח) מבדיל בין הצלה של רבים להצלה של יחיד. כל זמן שאין מדובר ברוב האומה - דינם כיחידים, ואין נפש האדם נדחית מפניהם. אבל, להצלת כלל ישראל חייב אדם למסור עצמו בתורת הוראת שעה, ולצורך "מיגדר מילתא": "לצורך כלל ישראל הדבר גלוי לכל שבית דין יתירו לצורך שעה", ולכן "אין צריך אפילו רשות מבית דין", ואם אין לנו היום בית דין סמוכין להתיר הוראת שעה, הרי "הדבר מוסבר הוא שבדבר גדול כזה, הצלת כלל ישראל, שליחותייהו קא עבדינן".

וכל זה אפילו שלא במלחמת מצווה. אך במלחמת מצווה של "עזרת ישראל מיד צר", יש לדבר גם יסוד אחר: משפט המלוכה. כלומר:

כל דבר כללי הנוגע לאומה וגם כל תיקון של הוראת שעה לגדור בפני עושי עוולה, הכל הוא בכלל משפט המלוכה שיש רשות למלך להתנהג בהם כפי ראות עיניו, אפילו כשאינו נוגע כלל לטובתו ולכבודו, כי אם לטובתן ולכבודן של ישראל.

והוא מוסיף:

נראים הדברים שבזמן שאין מלך, כיוון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים לידי האומה בכללה.

3 כך הוא אומר ביחס להריגת שבעת העמים, וחוזר על כך ביחס למחיית עמלק: "נהי דכל המצות נדחים מפני הסכנה, מכל מקום מצוה זו דהתורה ללחום עמהם, וידוע דהתורה לא תסמוך דיניה על הנס, כמבואר ברמב"ן, ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת מלחמה. אם כן, חזינן דהתורה גזרה ללחום עמהם אף דהוא סכנה. אם כן, דחוייה סכנה במקום הזה ומצוה להרוג אותו אף שישתכן. וצ"ע": (מצוה תכה); "נראה דאף במקום סכנה מחויב כי ידוע דהתורה לא תסמוך דיניה על ניסים כמבואר ברמב"ן כמה פעמים, והתורה צונו להלחם ומסכנים נפש במלחמה אם כן גזרת הכתוב הוא דאפילו סכנת נפשות, מחויב במצוה זו" (מצוה תרד). זאת אף שבימים שאינם מלחמה, המנחת חינוך (רלז, ב) מסתפק, האם אדם יכול להכניס עצמו בספק פיקוח נפש, כדי להציל אחרים.

לכן:

כשמתמנה מנהיג האומה לכל צרכיה בסגנון מלכותי, על פי דעת הכלל ודעת בית דין, ודאי עומד הוא במקום מלך, לעניין משפטי המלוכה הנוגעים להנהגת הכלל.

בהערות בנו של הראי"ה, הרב צבי יהודה הכהן קוק (שם עמ' שעה), הוא מקשר את דברי אביו לדברי המאירי (בית הבחירה סנהדרין נב, ב):

ומכל מקום דיני המלכות קיימים בכל זמן, ואף בכל דור ודור יש רשות למנהיגי הדור, גדולי הארצות, לענוש ולהרוג דרך הוראת שעה, וכו'. וזהו שנרמז בתורה אחר כן: "אל השופט אשר יהיה בימים ההם".

תלמיד הראי"ה קוק, הרב שאול ישראלי (עמוד הימיני ז, ה), מרחיב כיוון זה של רבו הראי"ה:

ויוצא מזה שתפקיד המלך מתמלא בהעדרו, בכל מה שנוגע לעניני המלכות, על ידי השופט, והוא היה הראש של סנהדרין הגדולה... אבל כל שהעם עצמו מסכים למנותו על ידי דרך בחירות, או באיזו שהיא צורה אחרת בזה אין צורך לשום נביא וסנהדרין, אלא ודאי חל המינוי ויש לו תוקף ודין מלך, כי מכיון שהעם מסכים לשררה זו, מה לנו עוד! ובדומה לזה כתב המאירי בסנהדרין, שמה שאין המלך מוציא את העם למלחמת רשות אלא בסנהדרין של ע"א, היינו שלא בהסכמתם, אבל בהסכמתם אין צריך לקבלת רשות. הרי שענין הסנהדרין נצרך במקום שיש צורך בכפייה, וכמו כן יש לומר בעניננו, שבמינוי מרצון חלה עליו תורת מלך לכל הדברים, חוץ ממה שנאמר במשפט המלוכה בשמואל, שבזה לתירוץ אחרון שבתוספות הנ"ל אין חל באופן זה.

הרי שיש לגישה זאת מקור במאירי, והיא נותנת לשלטון במדינה מעמד של מלוכה, וממילא יש להנהגה הסמכות לעשות כל הנדרש למלחמת מצווה.

הרב שלמה יוסף זיון בספרו "לאור ההלכה" מאמץ את גישת הראי"ה ש"האריך לחזק דעתו בדברים נכונים" ואף מסייע לו מהרמב"ן (בהוספותיו לספר המצוות, בסוף מצוות לא תעשה) שכתב ביחס למלחמה רשות: "מצווה על המלך או על השופט ומי שהעם ברשותו להוציאם לצבא במלחמת רשות...". זאת בניגוד לגישת ה"אור שמח", שאין

לאדם להכניס עצמו אפילו לספק סכנה אפילו להצלת רבים.⁴

גם הציץ אליעזר (יג, ק) מחזק את חובת המלוכה והשלטון לסכן חיי אדם עבור חילוץ חיילים בשעת סכנה. הוא לומד זאת מהבבלי בשבועות (לה, ב), שמותר למלך להוציא למלחמת רשות אף שייהרגו שיטת מחייליו:

למדנו מזה שהמלכות או הכח השולט בעם ואחראי לבטחוננו רשאי להכניס עם רב לסכנת מלחמה, ואפילו במלחמת הרשות, שהיא, כפי שמגדירה הרמב"ם בפ"ה ממלכים ה"א: - המלחמה שנלחם המלך עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו... הנצי"ב ז"ל בפירושו על התורה (בבראשית ט' - ה') מסביר ענין זה, וכוללו בפ"י הכתוב: מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם, וז"ל: פירש הקב"ה, אימתי האדם נענש, בשעה שראוי לנהוג באחווה, מה שאין כן בשעת מלחמה ועת לשנוא, אז עת להרוג ואין עונש על זה כלל כי כך נוסד העולם וכדאיתא בשבועות מלכותא דקטלא חד משיתא לא מיענש, ואפילו מלך ישראל מותר לעשות מלחמת הרשות, אף על גב שכמה מישראל יהרגו על ידי זה, עכ"ל (ויעור"ש גם בהרחב דבר).

עוד מוסיף הציץ אליעזר את תשובת הראי"ה הנ"ל, ומסקנתו:

יוצא לנו מדבריהם של הגאונים האמורים, כי לפנינו שתי הגדרות והסברות על הדינים המיוחדים שישנם בזה במלחמה, והמה (א) מפני שכך ועל יסוד זה נוסד העולם. (ב) מפני דהלכות צבור והנהגת המדינה שאני, זאת אומרת שזהו משום תקנת והבטחת העם והמדינה... בהיות וכן שלמדנו מהאמור דמלחמה שאני, מסתבר לומר, דכשם שאי אפשר ללמוד מהמותר במלחמה שיהא מותר גם למקום אחר, כך אי אפשר גם ללמוד מהאסור במקום אחר שיהא אסור גם גבי מלחמה, זאת אומרת, דכשם שהכלל של "וחי בהם" לא חל במלחמה, כך מסתבר לומר שגם הכלל של: "וחי אחיך עמך", שדורשים חיך קודמים, גם כן לא חל במלחמה, אלא כל אנשי המלחמה כאיש אחד מחויבים למסור כל אחד ואחד את נפשו בעד הצלת חייו של משנהו. וגם דבר זה נכנס גם כן בכללי הלכות צבור, ובגדר הנהגת המדינה ותקנתה.⁵

4 עיין בלאור ההלכה (תש"ו), עמ' טו-טז, שם הוא מרחיב בגישת האור שמח על הרמב"ם (רוצח ז, ח).
5 הציץ אליעזר מביא עוד ראיות: "ומצאתי לעוד שני גאונים שקדמום להסביר בכזאת, כל אחד

גם הרי"א הרצוג הסכים לדברי הראי"ה קוק; הן לעניין כלל ישראל והן לעניין מלחמה ולהגדרת שלטון הציבור כמלוכה (שו"ת היכל יצחק או"ח לט, ג):

והמובן של רבים בדבריי, איננו איזה מספר של יהודים אלא הצלת כלל ישראל, והיינו שהישוב נחשב לכל קהל ישראל, והשמדת הישוב עלולה לגרור אחריה תנועת השמדה ח"ו לעם ישראל בכל העולם, והנה אני כבר הבאתי בקונטריסי הנ"ל שאני מסתמך על קודמי, הגאון החסיד זצוק"ל בשו"ת משפט כהן, אבל קיצרתי, וגם מסקנה זאת מבוססת על דבריו זצ"ל שם תשובות קמ"ב קמ"ד ושם ישנן שתי מסקנות הללו: א. שרוב האומה יש לו דין מלך. ב. שלהצלת ישראל כולו אף אם לא מדין מלחמה, חייבים להעמיד את עצמם בסכנה, בתורת הוראת שעה, למיגדר מילתא.

משמע, כי בעת לחימה יש כללים אחרים ויש מחויבות של כל יחיד למסור עצמו למען הכלל, אפילו יסתכן בוודאי. אמנם, נכון כי הפסקים הנ"ל נאמרו ביחס לסיכון היחיד לצורך הרבים שהם חיים, אך יסוד הדברים הוא משמעותי בכך שיש במלחמה כללים אחרים, שהעיקרון של צורך המלחמה הוא הקובע. כי זה "הלכות צבור והנהגת המדינה... זאת אומרת שזהו משום תקנת והבטחת העם והמדינה", כדברי הציץ אליעזר הנ"ל, או לעשות "מיגדר מילתא" כהוראת שעה, או משפט המלוכה, כדברי הראי"ה.

ממילא, לענ"ד, נראה להמשיך כיוון זה גם בסיכון לחילוץ חללים, כאשר הנהגה רואה זאת כצורכי המלחמה. זאת לאור שלושה שיקולים משמעותיים בצורכי המלחמה, שנעלה בפרק ד': חיזוק המורל הצבאי, המורל הציבורי שבעורף, והנחישות של החיילים מול האויב.

סיכום: במלחמה יש כללים מיוחדים גם בעצם הכניסה לסכנה, גם בגדרי פיקוח נפש, גם לכל צורכי המלחמה, הכוללים לענ"ד, גם חילוץ גופות אשר יביא להרמת המורל הצבאי והאזרחי, שזה צורך מרכזי של מלחמה, כפי שנרחיב בכך לקמן.

בנימוק אחד. והמה: (א) בשו"ת חתם סופר חו"מ סי' מ"ד, הוא כותב להסביר דברי הגמ' בשבועות שהזכרנו, שהוא מפני שיש בזה משום תיקון המדינה וצורך הנהגתה ע"ש. והיינו כהמשפט כהן. (ב) בשו"ת שם אריה מבעל ערוגת הבושם על יו"ד חיו"ד סי' כ"ז מסביר, שהוא מפני מנהגו של דבר, וזה צורך העולם, ולכן מותר לרדת למלחמה אע"פ דהוי ודאי סכנה, ומותר אף במלחמת הרשות ע"ש, והיינו כהנצי"ב."

ג. סיכון חיילים לפינוי חללים המוטלים בשדה הקרב או בעורף

במצב בו מוטלים חללים בשטח, נחלק בין שני מצבים: 1. חללים המוטלים בשדה הקרב. 2. חללים המוטלים בעורף האזרחי כתוצאה מפגיעה של מלחמה או של טרור.

1. חללים בשדה הקרב

כבר דנו בכך בכמה מאמרים בתקופתנו (כדלקמן). לכאורה פשוט הדבר כי הותרת החללים בשדה הקרב פוגעת ברוח הלחימה וממילא קשה לנהל מלחמה באווירה זו.

הדיון נזכר בהקשר לחילוץ חללים בשבת. הרב מרדכי הלפרין מפרט את ההיתר לחילוץ חללים בשבת בהתבסס על שלוש סיבות הקשורות לפיקוח נפש של האחרים: א. מחשש למגפה; ב. כי יש צורך בכלי שבו החלל לצורכי המלחמה; ג. מפגיעה מורלית: "השארת החלל שלנו במקום נפילתו, בקו, ליום שלם, עלולה לפגוע קשות בכושר הלחימה של החיילים, ובמורל שלהם".⁶

הוא מביא סיוע חשוב מעדויות של כמה רבנים צבאיים, ששמעו מהרש"ז אויערבך היתר זה. בין היתר, מובאת עדותו של הרב אברהם משה אבידן:⁷

כל שעניין פינוי החללים מעורר בהלה גם בימות החול וממהרים לפנותם למנוע מורך לב, מותר לפנותם בשבת, שמידת הבהלה מורה על הדחיפות והחשיבות שיש לפינוי.

גם הרב גורן (משיב מלחמה ב, קיז עמ' ריז) מתיר זאת:

מאחר ובתנאי הלחימה הקיימים כיום, השארת חללים שלנו במקום נפילתם בקו, למשך יממה שלמה, עלולה לפגוע קשות ברוח הלחימה של החיילים ובמורל שלהם. ראיה לכך יש להביא מהמבואר בילקוט שמעוני רמז רכז, על הפסוק: "כי קרוב הוא" - ד"א כדי שלא יראו עצמות אחיהם מושלכים בפלשת ויחזרו להם". משמע שהשארת לוחמים הרוגים בשדות הקרב, גורם להורדת מורל הלוחמים, עד כדי כך שבגלל זה הקב"ה לא הוביל את ישראל דרך ארץ פלישתים, שמא יראו את בני אפרים הרוגים ויחזרו למצרים...

6 הרב מרדכי הלפרין, פינוי חללים בשבת, תחומין כב עמ' 104-115 (הציטוט מעמ' 106).

7 שם בהערה 23 מביא בשמו אף בשם הרב אברהם סומר.

כן מוזכר במכילתא דרבי ישמעאל בשלח-מסכתא דזויה פרשה ב על הפסוק: "המבלי אין קברים במצרים" - היינו מצטערים על שעבוד מצרים. מיתת אחינו באפלה קשה לנו משעבודנו במצרים היינו מצטערים על מיתת אחינו באפלה, מיתתנו במדבר קשה לנו ממיתת אחינו באפלה שאחינו נספדו ונקברו ואנחנו תהיה נבלתנו מושלכת לחורב ביום ולקרה בלילה".

משמע, שחשש של חוסר קבורה פוגע במצב רוח של החיילים. לכן, הוא מתיר לפנותם עד מקום בטוח, ומעבר לזה לא יחללו שבת, אלא אם כן זקוקים לחיילים במקומם ובמוצבם.

2. חללים הנמצאים בעורף האזרחי

גם בעורף האזרחי ניכר כיוון זה של פגיעה במורל. במאמר אחר הוכחנו כי ניתן יהיה לפנות חללים בשבת מהפרהסיא הציבורית למקום נסתר, כי במצב מלחמה מתמשך, ובמיוחד כשהוא מלווה בפגיעה טרור מתמשכים, **כל הארץ מוגדרת כ"מקום ספר"**, וגם המורל האזרחי הוא מרכיב חשוב של מלחמה, כפי שנוכח גם בהמשך. ממילא, יהיה מותר למנוע את הפגיעה בעורף האזרחי, על ידי פינוי החללים.⁸ לכך הסכים אתנו הרב דוב ליאור (שם):

(תשובה לרב שלמה רוזנפלד) א. פינוי חללים במצב המלחמה כיום

מה שהעלית במאמרך שהמצב הנתון נכון להיום - שכל מקום מקרי 'ספר' לעניין חילול שבת שהנוכחים באו על עסקי תבן וקש - גם לענ"ד נראה ברור שכן הדבר; ולכן תהיה לזה השלכה לכך שדחיית שבת גם באיסורי תורה - כמו למשל אם הציתו יער סמוך ליישוב - שיהיה מותר לכבות אפילו אם לא נשקפת סכנת נפשות לאדם מישראל. וכמו כן פינוי

8 במאמר בצהר טו, הבאנו את הבבלי בעירובין מה, א, הדין בחילול שבת במקום "ספר", שמותר "אפילו על עסקי תבן וקש". במאמר הנ"ל, מעיר לנו העורך, הרב עזריאל אריאל, בעניין הרחבת המושג מקום "ספר", וז"ל: "חשוב לציין שהבנה זו אינה מוסכמת אליבא דכולי עלמא. בשיחה בנושא זה עם הרב יהושע ישעיה נויבירט, אמר שההיתר בעסקי תבן וקש בעיר הסמוכה לספר הוא רק מחשש שהיעדר תגובה יגרום לכך שהאויב יבוא בפעם אחרת באותה דרך לשם פגיעה בנפשות, ולא מפני שמגיעה מוראלית (או כלכלית) ביישוב ספר נחשבת כפיקוח נפש עקיף. אולם, מדברי הגר"א שפירא והגר"מ אליהו המובאים להלן נראה שיש לכך דין של מלחמה לכל דבר, ויש להתייחס לכל סכנה להצלחה של האויב למפגע ביכולת העמידה שלנו - על ידי פגיעה מוראלית או כלכלית - כחלק ממצוות המלחמה, הדוחה את השבת. ועי' במאמרו של הרב יהודה הרצל הנקין "שמירת שדות בשבת בעיר הסמוכה לספר" (תחומין ג עמ' 30 ואילך, ובמיוחד בסי' ה).

חללים - לפי הגדרת הרב גורן ממשיב מלחמה ח"ב - תהיה מותרת, כי זה פוגע במוראל של הלוחמים.

וכן מסקנתך היא שגם לגבי פינוי חללים בפגיעה ביישוב יהיה אותו דין. אולם אני הייתי מגביל את ההיתר. דהיינו: אם הפגיעה הוא במקום ציבורי, כמו: בית מלון, מועדון, אוטובוס בכביש וכדו' - שהשארית הגופות או חלקי גופות בשטח עלולה לפגוע קשות באוכלוסייה האזרחית - אכן יש להתיר את הפינוי בשבת. אולם אם המחבלים חדרו חלילה ליישוב ופגעו באדם בבית פרטי - נראה לענ"ד שאין מקום להסיע את החלל בשבת אלא לטלטלו באלונקה על ידי דבר היתר שיונח עליו ולהשאירו בחדר מסוים ביישוב עם שמירה. וכן גם אמרתי לעשות בדרום הר חברון במקרה של פגיעה ר"ל.

מה שציננת בסוף מכתבך, שגם במקום שמסיעים את החלל צריכים להקפיד שייסעו למקום קרוב שניתן להשאירו שמה ולא למקום רחוק - כפי שהרב גורן כתב בתשובתו. בפסיקה הזאת צריכים לראות כיצד ניתן ליישמה בשטח: מיהו המוסמך לקבוע להיכן נוסעים ומיהו האחראי על הנושא הזה.

סיכום: כאשר גופות החללים מוטלות בשטח, ופוגעות ישירות באווירת המלחמה, בין אצל החיילים ובין בעורף האזרחי, צריך להסתכן בפינוי החללים ואף ניתן לפנותם בשבת מהפרהסיא הציבורית. כמוכן, אם ניתן, יש למעט בחילול שבת, בעורף האזרחי.

ד. סיכון עבור חילוץ גופות חיילים הנמצאים אצל האויב או בשטחו

שאלת הסיכון בחילוץ גופות החיילים הנמצאים בשטח האויב (בעת הקרב או לאחר מכן), או לאחר הקרב (בשטח האויב או בשטחנו), נעשית מורכבת יותר. האם יש היתר לסכן חיילים במבצע צבאי לחילוץ גופות עקב מידע על מקום הימצאם. כמוכן, כל זה כפוף לתנאי הסיכוי הצבאיים, כפי שנעשה בכל משימה צבאית. אכן הרב שלמה גורן והרב גד נבון נהגו כן, ועוד רבנים צבאיים, כדלקמן.⁹

9 הרב יהודה זולדן בתחומין כה, עמ' 422 הערה 12, מביא המקורות לכך: משיב-מלחמה ח"ג עמ' יב-טו, ע, קנד-קנה, ובאנציקלופדיה צה"ל בחילו - הרבנות הצבאית (עורך: מנחם מיכלסון; תל-אביב 1982) עמ' 91-93 על מעבר בשדה מוקשים כדי לחלץ גופות חללים. את עבודתו המאומצת

מקורות לסיכון בחילוץ גופות, מצאנו במקרה של חילוץ גופות שאול ובניו מחומת בית שן, על ידי אנשי יבש גלעד (בשמואל א' לא, יא-ג וכן בדברי הימים א' י, ח-יב):

וַיִּשְׁמְעוּ אֱלִי וַיִּשְׁבִּי יִבְיֶישׁ גִּלְעָד אֶת אֲשֶׁר עָשׂוּ פְּלִשְׁתִּים לְשָׂאוֹל: וַיִּקְוּמוּ כָּל אִישׁ מִלְּוִי לְכַלּוֹת כָּל הַלְּיָלָה וַיִּקְחוּ אֶת גְּוִיֹת שָׂאוֹל וְאֶת גְּוִיֹת בְּנָיו מִחֹמַת בֵּית שָׁן וַיָּבִיאוּ יְבֻשָׁה וַיִּשְׂרְפוּ אֹתָם שָׁם: וַיִּקְחוּ אֶת עֲצָמוֹתֵיהֶם וַיִּקְבְּרוּ תַּחַת הָאֲשֶׁל בְּיַבְשָׁה וַיִּצְמְּוּ שְׂבָעַת יָמִים:

חשוב לציין כי דוד משבח אותם על כך באומרו להם (שמואל ב' ב):

וַיִּשְׁלַח דָּוִד מַלְאָכָיִם אֶל אֲנָשֵׁי יִבְיֶישׁ גִּלְעָד וַיֹּאמְרוּ אֲלֵיהֶם בְּרָכִים אַתֶּם לַד' אֲשֶׁר עָשִׂיתֶם הַחֶסֶד הַזֶּה עִם אֲדֹנָיְכֶם עִם שָׂאוֹל וַתִּקְבְּרוּ אוֹתוֹ: וְעַתָּה יַעֲשֶׂה ד' עִמָּכֶם חֶסֶד וְרַחֲמִים וְגַם אֲנֹכִי אֶעֱשֶׂה אִתְּכֶם הַטּוֹבָה הַזֹּאת אֲשֶׁר עָשִׂיתֶם הַדָּבָר הַזֶּה:

כמו כן, הכתוב חוזר ומזכיר את גבורת אנשי יבש גלעד (בשמואל ב' כא, יב), כחלק מהתיקון שעשה דוד, על מנת להפסיק את הרעב שד' הביא בימיו, בכך שהביא את גופות שאול ובניו לקבורה ולהספד כראוי. משמע, כי מעשה זה נחשב כחסד גדול גם בעיני ד' וגם בעיני דוד.

אכן, בפרקי דר' אליעזר (יז) ובילקוט שמעוני (קמא), נזכר מעשה זה כדוגמה לחסד עם המתים ועם האבלים, וד' מתחייב שגם הוא יגמול עמם חסד, בעתיד. שוב משמע על החיוב של מעשה זה בעיני ד'.

האם אנשי יבש גלעד הסתכנו בכך? אכן בפירוש המיוחס לרש"י בדברי הימים, נזכר במפורש: "ולמה **מסרו עצמם לסכנה** לקחת גופות שאול ובניו מהר הגלבוע יותר משאר ישראל?"

האלשיך (שמואל ב' כא, יב) אף מוצא רמז לסיכון במעשה זה, בכתוב:

ומה שהוסרה ה"א ממלת שמה, והמ"ם סתומה במקום פתוחה, והה"א שחסרה מסוף מלת שמה, והיא ניתנה בראשית מלה שאחריה, כי במקום

בחירוף נפש של הרב גורן מציין הרב בצמ"ח עוזיאל, שו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן סי' סט. הרב גד נבון, ששימש אח"כ כרב הראשי לצה"ל, מספר במאמרו "מניעת עגונות מלחמה", נועם יט (תשל"ז) עמ' סא-קו, על כניסה לשטח הקרבות ואף לתוך קוי האויב על מנת לחלץ חללים ממלחמת יום הכפורים. כך מספר גם הרב הצבאי, הרב יצחק מאיר, "לא בחיל ולא בכח" (בני-ברק תשנ"ט) עמ' 38-64.

פלשתים כתוב הפלשתים והה"א בלי נקודה, לבל תקרא, הלא הוא לרמוז אשר שמו נפשם מנגד בסכנה, כי המקום ההוא היה סגור סביב לישראל כמ"ם סתומה, ולא כה"א שיש לה פתח וחלון:

המלבי"ם אף מרחיק לכת בביאורו את דברי דוד לאנשי יביש גלעד, בהדגישו להם את הסיכון שעשו ואף מברכם שד' יעשה עמם חסד על כך וגם הוא מוכן לגמול להם בחסד שכרוך בסיכון (שמואל ב' ב, ד):

כי אז הגידו לו שאנשי יביש גלעד הם קברו את שאול, ומסרו נפשם לקחת גוייתו מחומת בית שן (בזכרם החסד שעשה להם בתחלת מלכותו נגד נחש העמוני), וזה סימן שהם אוהבי שאול וביתו גם אחר מותו, בכל זאת לא קצף עליהם כי שלח לברכם: (ו) ועתה יעש ד'. אחר שבמדה שאדם מודד מודדים לו, בודאי יעש ד' עמכם חסד נגד החסד שעשיתם. ואחר שד' משלם שכר הטוב, יעשה עמכם אמת:

הרב יהודה זולדן מביא את המקורות הנ"ל, אך טוען שלא מצאנו במדרשים שהיה בכך סכנה.¹⁰ כמו כן, לטענתו, לא מצאנו כי "ביזיון האומה ופגיעה בכבודה" מתיר לסכן חייהם של חיילים לוחמים. "ובמיוחד שאויבי ישראל מנצלים בצורה שלילית וגסה, את הרגישות המרובה הקיימת אצלנו, לכבודם של המתים, וסוחרים בגופותיהם ובאיבריהם".

איננו מקבלים מסקנות אלה. בעניין הסיכון ראינו כי הכתובים הנ"ל מציינים כמה פעמים מעשה זה כחסד גדול, שגם ד' קיבל זאת וגם דוד ציין זאת. כמו כן כמה פרשנים אומרים במפורש כי היה בכך סיכון. גם לא צריך להרחיק בדמיון כדי להבין שזה ברור שהיה כאן סיכון בחדירה אל יישוב נוכרי, לאחר ניצחון מזהיר שלהם, ולאחר מפלה ואווירת נכאים בציבור של עם ישראל. לכן, מובן מדוע ד' ודוד מציינים זאת במיוחד.

אדרבה, לענ"ד, גם עניין השיקול של פגיעה בכבוד האומה, ובעיקר, הביזיון של חללי המלחמה, כן צריכים להוות שיקול משמעותי ברוח הלחימה של החיילים, המחייבת להכניס בתוך המאמץ המלחמתי את הבאת גופות חללי מלחמה וטרור: הן חיילים

10 מאמריו של הרב יהודה זולדן: השפלה והסתכנות למען קבורת לוחמים (פרשת חיי שרה, תשס"ט, גליון מס' 335, בפרשות שבוע / מחלקה למשפט עברי במשרד המשפטים) וכן מאמרו בתחומין כה, עמ' 420: הסתכנות לצורך הבאת חללי מלחמה לקבורה.

והן אזרחים, גם במחיר מסוים של סיכון האחרים.¹¹ זאת מתוך רוח דברי הרש"ז אויערבך הנ"ל בפרק ג.1, בו נדון כעת בהרחבה.

כבר במאמרו הנ"ל בתחומין, הרב הלפרין מעיר בקטע ביניים:¹²

גם ה"ר יהושע בן-מאיר שמע באותם ימים מהרש"ז אויערבך פסק הלכה חד משמעי בנדון, וכך הביא משמו (במכתבו אלי): "אין ספק שפינוי התאג"ד [הכוונה לפינוי מחללים של בונקר תאג"ד ב"אל-על" כדי לאפשר פריסת התאג"ד בתוך הבונקר ולא להישאר חשופים מעליו] והטנקים [שיש בתוכם חללים שמונעים את הטיפול בטנקים להחזירם לכשירות] הוא פיקוח נפש. אך גם הפגיעה המוראלית בחיילים, **שרואים שאם הם יפלו חללים הם ישכנו בצד ואף אחד לא יטפל בהם**, הוא גורם חשוב ברוח הלחימה, ולכן מהווה פיקוח נפש.

על דברי המכתב מוסיף שם הרב הלפרין:

החידוש במכתב זה הוא, שלא רק חילול שבת הותר לצורך פינוי החללים הללו, אלא אפילו להיכנס למקום סכנה לצורך הפינוי.

הרב הלפרין לא המשיך לדון בנושא של סיכון חיים בחילוץ גופות, ואנו רוצים להתגדר בו, ולהעמיק בו.¹³

1. מורל החיילים והעורף הציבורי

מדברי הרש"ז אויערבך אכן משמע כי העיקרון של הפגיעה במורל החיילים הוא משמעותי מאוד. נכון שהוא נזכר בחללים הנמצאים בשטח עם הלוחמים, אך דבריו

11 כמובן, רמת הסיכון, תהא נתונה לשיקול המדינאים וכן המפקדים בשטח, כי גם לכך יש הגיון מדיני וצבאי, אך אלה כבר שיקולים הנלקחים גם בכל פעולה צבאית, כנ"ל כבר בפרק א.

12 הרב מרדכי הלפרין, פינוי חללים בשבת, עמ' 110.

13 הרב יהודה זולדן (שם בתחומין כה) מביא את הנימוקים לסיכון במלחמה: מורל, או עיגון ומביא ספרות מקורות הדנה בכך. ראה: הרב אברהם אבידן, דרכי חסד, עמ' קיח-קכד; הרב יצחק קופמן, הצבא כהלכה, פרק כ עמ' קצד-קצו; הרב יהושע בן מאיר, קובץ הציונות הדתית, תשס"ב, עמ' 361-367; הרב גד נבון, תחומין ה (תשד"מ), עמ' 55-57; הרב פרופ' נריה גוטל, תחומין כד (תשס"ד) עמ' 383-394. בעניין עיגון מביא שם: הרב יהושע בן מאיר (עמ' 366) כתב שהרש"ז אויערבך הסתפק אם הדבר מותר. באשר לעבור איסור כדי למנוע עיגון - הרב אברהם אבידן כתב בדרכי-חסד, עמ' קלט-קמא, בשם הרש"ז אויערבך שמוותר לחלל שבת באיסור דרבנן. הרב יעקב ריישר (שו"ת שבות-יעקב א, יד) התיר לקבל עדות בשבת. וראה עוד: הרב יוסף ענגיל, אוצרות-יוסף, קונטרס עגונה, המפנה לרש"י יבמות קכב, א.

הנוקבים שם בעניין החיילים "שרואים אם הם יפלו חללים הם ישכבו בצד ואף אחד לא יטפל בהם", משליכים גם לענייננו, כי גם תחושה זו היא חלק מהפגיעה במורל. כמו כן מצאנו עוד תשובה של הרש"ז העוסקת בסיכון חיילים להציל גופה של חלל והקשורה לפגיעה במורל, והיא לצורך התרת עגונה:

אם יש חשש שאשת חייל שנפל במערכה תישאר עגונה, החיילים לא יסתכנו בקרב, וידוע שחז"ל התירו דברים רבים מכוח "שלא להכשילם לעתיד לבא" (עירובין מה.).

הרב זולדן מדגיש ומסייג כי סברת הרש"ז אויערבך בעניין המורל של החיילים, נאמרה רק לצורך התרת עגונה, אך לענ"ד, יש למורל משמעות יותר מרחיקת לכת, גם לעצם הלחימה: חייל ירצה למסור את נפשו כאשר הוא יודע שעם ישראל בכלל, והצבא בפרט, עומדים מאחוריו בכל מצב, ויעשו כל מה שניתן להצילו בחייו או לאחר מותו, להביאו לקבר ישראל. הוא מוכן למסור את נפשו למען עם ישראל, אך יש לו תחושה פנימית המהולה בהכרתו כי הוא יזכה גם להגיע למנוחת הנפש והגוף, הראויה לכל אדם מישראל.

כך נזכר במפורש גם במכילתא (שמות יד, יא) שמביא הרב גורן (משיב מלחמה ח"ב סי' קיז, עמ' ריז), ואף מזכיר זאת במפורש:

המבלי אין קברים במצרים. היינו מצטערים על שעבוד מצרים. מיתת אחינו באפלה קשה לנו משעבודנו במצרים היינו מצטערים על מיתת אחינו באפלה, מיתתנו במדבר קשה לנו ממיתת אחינו באפלה שאחינו נספדו ונקברו ואנחנו תהיה נבלתנו מושלכת לחורב ביום ולקרח בלילה.

מדברי המכילתא ממש משמע כי השארת גופות בשטח פוגעת במורל הציבור כולו. משמע, שהתורה התחשבה מאוד בנימוק זה המשפיע גם על מצב הרוח של הלוחמים, שהרי זה נזכר בהקשר של "בראותם מלחמה".

לענ"ד, חשוב לציין כי זה לא סתם מורל אישי של חייל. זאת אחריות של מדינה לחייליה ולצבאה, כי אחרת לא יהיו מוכנים להשתייך לכך: "שלא להכשילם לעתיד לבא". אם למען התרת העגונה ראינו זאת כסיבה, קל וחומר, לעצם הלחימה שלו!

ממילא, לא שייך לטעון, כדברי הרב זולדן, כי:

הדברים אמורים במיוחד כשהתקשורת היא חלק בלתי נפרד ממערך המלחמה... אולם נימוק זה הופך את סיכון הלוחמים לצורך חילוץ גופות מהכרעה ערכית להתחשבות בחולשה אנושית.

אדרבה, הרי זה חלק מאמונתו ותחושתו של החייל, ואין לתקשורת חלק בדבר זה, (מלבד שהיא משפיעה לשלילה על העורף ועל מצב הרוח שלו, וזה נכון כשלעצמו, אך לא לענייננו). במיוחד שהתורה התחשבה בכך ואמרה במפורש (שמות יג, יז):

וְלֹא נַחֵם אֱלֹקִים דָּרָךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא כִּי אָמַר אֱלֹקִים פֶּן יִנָּחַם הָעָם בְּרֵאֲתָם מִלְחָמָה וְשָׁבוּ מִצָּרֵיהֶם:

שנית, גם מצב הרוח של העם בעורף חשוב מאוד כשיקול מרכזי בעולם המלחמה. אם הציבור בעורף יראה מצב אמיתי של ריבוי גופות, או שיראה וידע על גופות הנמצאות בידי האויב - הרי זה מחליש אותו, ובכך ישיגו אויבינו את מטרתם האכזרית, למוטט את העם מבפנים.

זוהי שיטת הלחימה שלהם, המאפיינת את המלחמות האחרונות: מלחמת טרור והתשה מתמשכת של העורף. מכיוון שאין לאויב את היכולת להילחם חזיתית עם צבאנו, הוא בוחר להילחם בעורף, על ידי פגיעה פיזית של טילים הפוגעים בעיקר במטרות אזרחיות, הגורמים לאבדות ונפגעים רבים, ובכך לשבור את הרצון לעמוד בקשיי המלחמה, ובעיקר, להעיב על האווירה שלו. לכן, יש חשיבות להפנים גם בעורף את הנחישות בעשיית כל אשר ניתן למנוע מצב זה. החוזק של העורף נותן רוח גבית לחיילים בחזית. זה היה נכון בעבר, וניכר יותר במלחמות האחרונות.

הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג כתב (היכל יצחק סי' לט) דברים ברוח זאת במלחמת השחרור, והתייחס ללחימה במצור בירושלים, לרצון האויב לפגוע באזרחים ועל נזקיה של מלחמה מתמשכת, שמטרתה להפחיד ולהגיע לנסיגה כללית:

ומטרת האויבים כפי שידוע לי בבירור היא להכריח את הנשארם, לאחר שיעשו ח"ו הרג רב, לברוח מירושלים, והכיבוש של הקסטל וכדומה, הוא להפר מזימתם הרצחנית לעקור אותנו מבאה ולהלחם כדי שתהא ישיבה בעיה"ק תכלית הדבר הוא שנשאר יושבים ומשתקעים בה. וזוהי מצוה כמו כיבוש לכתחילה, וגם זהו קיום היהדות כולה (ודי לחכימה ברמיזא), אבל כאן אנו דנים מהנקודה של כיבוש ואומר אני שזהו בכלל כיבוש היינו לקיים את הישוב ובפרט בציון בית חיינו וכו' ומה שנוגע לכיבוש כפרים ערביים באיזור הערבי, הנה אם המטרה בזה לא לשם כיבוש גמור אלא שעל ידי כן מחלישים כחות האויב, זה עצמו בכלל כיבוש ירושלים, כדי שנוכל להחזיק עכ"פ החלק, שסוף סוף יהיה לנו ב"ה. ובזה מוכרחים אנו לסמוך על המומחים מביני המלחמה בכללותה.

הרב הרצוג מנתח את המבט לטווח רחוק של האויב, על ידי הפגיעה באזרחים, דבר שיביא לבריחה כללית, ולכן יש חשיבות דווקא להגביר את הלוחמה גם במקומות אחרים. הרי שהתגובה הנחושה שלנו לפגיעה בעורף האזרחי היא מרכיב חשוב במלחמה, וגם זה חלק ממלחמת מצווה. כל זה נכון אף בחטיפת גופות של חיילים משדה הקרב. ממילא, גם בענייננו, יחס מיוחד ונחוש לחילוץ החללים ותגובה קשה באויב על הפגיעה בהם יגביר את המורל של העורף, שהוא צורך חשוב למלחמה.

שלישית, הנושא הרבה יותר קשה במצב של ריבוי חטיפת גופות על ידי האויב. מצב זה מעורר יותר את רוח החיילים לרוח קרבית של ניסיונות חילוץ, ולהפך, לדאגה ולחץ יותר של האזרחים על הממשלה, עקב קירבתם לחטופים. כל זה עקב החשש של ביזיון הגופות, והחשש שלא יצליחו להביאם לקבר ישראל, כפי שלצערנו, עם ישראל חווה זאת במלחמות השונות, ועוד יותר במלחמה האחרונה. ממילא, ככל שנרגיע את הציבור באחריות ברורה להחזרת הגופות מתוך פעילות צבאית נחושה, כמו כל פעולה הנדרשת במלחמה ואף שיש סיכון לכך, גם העורף יהיה במורל יותר גבוה ונחוש לעמוד בקשיי המלחמה.

לאור החשיבות של עניין המורל כנ"ל, גם אמירתו של הרב זולדן לומר כי "מורל הוא פונקציה של חינוך", קשה לקבלה. אנשים במצבי רגש קשים המלווים במידע ובתמונות, אינם משתכנעים רק עם שכל ואפילו שיש להם אמונה חזקה בצדקת הדרך, הם גם דורשים מחויבות חזקה כלפי יקריהם, אותם הם שלחו לקרב, או לשליחות אחרת כמו התיישבות. אין כאן כניעה לרגשות המשפחות אלא נתינת כוח להם בתמיכה בנחישות המלחמה, הכוללת גם ניסיונות חילץ השבויים.

לכן, גם החילוק בין מורל החיילים למורל האזרחים אינו נכון ביסודו בתנאי מלחמה, וודאי שלא בתנאי מלחמה מתמשכת. בעצם, בכל המלחמות, אנו עדים לכך שהמורל של החיילים והאזרחים מושפעים ומקרינים אחד על השני, בעוצמה. אך במלחמת טרור מתמשכת, ובמיוחד כאשר יש הרבה חטופים וגופות, יש חשיבות לשדר כלפי הלוחמים וכלפי המשפחות, כי אנו נחוישים למגר תופעה זאת, בכל דרך האפשרית מבחינה צבאית.

סיכום: לענ"ד, נראה להמשיך את היתר הפוסקים לפינוי חללים בשדה הקרב גם בסיכון לחילוץ חללים. זאת לאור שלושה שיקולים משמעותיים בצורכי המלחמה: חיזוק המורל הצבאי, המורל הציבורי שבעורף, והנחישות של החיילים והציבור מול האויב, במיוחד במצב של ריבוי חללים וגופות שבידי האויב.

במבט לטווח כולל של כל המלחמה, שיקולים אלה יימנעו פגיעה ויצילו חיים של אחרים, במיוחד לאור דברי הרי"א הרצוג, שהזכיר את מבט ארוך הטווח של האויב שנועד להטיל פחד ובהלה. נמשיך את קו החשיבה שלו, ואויבינו יבינו כי כשם שבדרך של מלחמה חזיתית אין להם כדאיות להילחם אתנו, כך על ידי עמידתנו לחץ כל נופל, לא יצליחו להשיג את זממם בהטלת מורך ובהלה. אדרבה, זה יביא ליתר נחישות להילחם על כבודם, במיוחד, כפי שראינו זאת במלחמה האחרונה, ואף ימעט ניסיונות חטיפה בעתיד, ובכך אף ימנע פיקוח נפשות.

2. "מסחר" של האויב בגופות החללים

בהקשר זה, הרב גורן מוסיף עוד נימוק בסוף התשובה הנ"ל (עמ' ר"ט):

לכן, מכיון שההרוגים הנופלים בידי אויבי ישראל מהווים אמצעי לחץ גדול ביותר, לויתורים פוליטיים מדינים וצבאיים. ברור שעלינו לעשות הכל כדי לפנות את חללינו משדות הקרב במהירות אפשרית, כדי לא לאפשר לאויב, לפנותם אליהם, כדי להוות אמצעי לחץ למילוי דרישותיהם מאתנו. יוצא איפוא שחללי ישראל חשובים כמו נשק בידי האויב, לסחוט מאתנו ויתורים.

משמע, כי סחיטה פוליטית, התובעת שחרור מחבלים אשר עלולים לסכן את חיי אחרים בעתיד, גם היא מהווה סיבה למנוע זאת על ידי חילוץ בכל מחיר ואף על ידי חילול שבת. אמנם הרב יעקב אריאל מספר:¹⁴

בשיחה שהיתה לי עם הרב הראשי לישראל, הרב שלמה גורן, אחרי מלחמת יום הכיפורים בנושא פינוי חללים בשבת, הוסיף הרב גורן נימוק חדש להיתר פינוי חללים בשבת - שמכיון שהאויבים משתמשים בגופות חללינו כקלפי מיקוח לשחרר תמורתם מחבלים מסוכנים. מצות פיקוח נפש למנוע זאת מצדיקה חילול שבת. והשבתי לו: הא גופא מנלן? מי התיר לסכן את הציבור ע"י שחרור מחבלים תמורת גופות חללים?

מדברי הרב גורן, משמע כי יש מטרה נוספת וחשובה, והיא למנוע "מסחר" ולחץ מצד האויב בפדיון שבויים. לכן, תמיהתו של הרב אריאל "מי התיר לסכן את הציבור על ידי שחרור מחבלים", אינה מובנת. הרי דווקא על ידי שהיא ברור לנו ולאויב שאנו נחוישים לחלץ חטופים בכל מצב, כולל גופות, דבר זה ימנע או יחליש את האויב

מכיוון זה, ואפילו שיקטין את "מחיר המסחר" בשבויים ובגופות, היא גופא סיבה לחלץ, אף אם יש סיכון בכך.

כמו כן, זה ימנע לחץ פנימי בתוכנו, כפי שקרה בעבר, שנכנעו לעסקאות שכאלה, עקב רגשות המנהיגים, ולחץ דעת קהל של המשפחות ועם ישראל, עקב היותנו "רחמנים בני רחמנים" או עקב השיקול של הצלת חיים מיידית. לכן, נחישות להצלת חטופים או גופות, ימנע זאת, כפי שבעבר לא פדו "יתר על כדי דמיהן", עקב השיקול "דלא ליגרבו" (גיטין מה, א), המתורגם בימינו לסכנה עתידית של עוד חטיפות והריגות, בגלל עסקאות של "מסחר" שכזה.

סיכום: הרב גורן הוסיף שחללים המצויים בידי האויב מהווים "קלף מיקוח" ביד אויבינו, וכוונתם לעורר את הלחץ של דעת הקהל על ההנהגה והצבא, להיכנע לסחיתות אלה. הנחישות לחלץ בכל מצב תמנע או תחליש את האויב מכיוון זה, ועל כן יש בזה צורך משמעותי הקשור למלחמה, ולהצלת חיים בעתיד.

3. הנראות בעיני האויב

במאמרו, הרב זולדן מסתייג מכך שהעיסוק הרב בחטופים, כולל סיכון חיילים למען חילוצם, יעורר תדמית של מורך החיילים והאזרחים בעיני האויב, כאשר יראו שאנו מאוד עסוקים ומתרגשים מזה. וז"ל:

אסור לספק לאויבים מידע ותמונות כואבות, משום שהדבר מעורר אצלם לעג לעם ישראל, ונותן להם מקום לחשוב שעם ישראל וצבאו חלשים, חס ושלום.

ולכן הוא מציע:

יש מקום להציע שמלאכה קשה זו תיעשה על ידי אנשי דת, סגל הרבנות הצבאית, שעבודתם נתפסת בעיני העולם הרחב כמטלה וכחובה דתית, כפי שנעשה בעבר בעת שהיה צורך בדבר, ולא על ידי חבריהם של הנופלים, וגם אז רק תוך סיכון סביר ולא בכל מחיר.

לענ"ד, אדרבה, העולם הנאור רואה בכך מעשה של אצילות, המוסיף כבוד לעמנו. לעתים, זה אף מביא לסיוע מצידם ללחץ על אויבינו ולסייע בהחזרת החטופים. אכן, אין לסמוך עליהם יותר מידי, אך לעתים זה סייע.

אך במיוחד כלפי העולם החשוך של אויבינו, השמחים לאידנו ולקינותינו על חללינו, יש להמחיש בכוח הזרוע כי ככל שיתאכזרו על חיילינו ואזרחינו, כך יסבלו יותר

את נחת זרוענו. בדרך נחושה זאת ייזהרו שבעתיים, ויבינו כי עליהם להיזהר יותר מפגיעה בכבודנו, ואף יהיו יותר גמישים בהחזרת הגופות.

"אין חכם כבעל הניסיון". זו הייתה גם דרכו של הרב הראשי, הרב שלמה גורן בהיותו הרבצ"ר.¹⁵ פעמים רבות הוא הסתכן כדי להגיע לאיתור הגופות של חללי מלחמת העצמאות. הוא זכה להערכה רבה גם מידי משקיפים זרים של האו"ם, ואפילו מנציגי אויבינו שליווהו במאמציו. באחד המפגשים שלו עם קצין בצבא הלגיון הירדני שאלו הרב שלמה גורן אודות חילול הקברים. ענה לו הקצין הירדני (שם עמ' 203):

המטרה שלנו היא להשמיד ולכלות כל שם יהודי מהמקומות האלה, כדי שלא תהיה לכם כל אפשרות של תביעה היסטורית לומר: "כאן היה ישוב יהודי, ואתם חייבים להחזיר לנו אותו". המטרה היא להשמיד ולמחוק כל זכר ליהדות או לישוב יהודי מן הארץ הזאת. עשינו זאת מפני שבתי קברות מוכיחים גם כן שהיו פה חיים יהודיים.

אנו רואים כי יש בחילול הגופות והקברים חילול השם גדול, וחלק מרכזי ממטרות המלחמה של אויבינו. בעצם המסירות ואף ההסתכנות, זכה הרב גורן להשיג את מטרותיו, ואף זכה לקידוש השם גדול אצל אויבינו, אשר דווקא משום כך כיבדוהו ואפשרו לו להשיג מטרתו ואף לסייע לו. בכך הועבר להם מסר שאנו ממשיכים להילחם על זכותנו על הארץ, עד שאנו נלחמים אף על חללינו. זה חלק ממטרות המלחמה, ועל כך חייבים להילחם ככל צורכי המלחמה.

סיכום: דווקא נראותינו בעיני העמים כמי שדואגים לשבוייהם מביאה להערכה, ולעתים, אף לסיוע בהחזרת הגופות. ביחס לאויבינו, יש ללחוץ בנחישות המלחמה ולהביאם ליתר גמישות במניעת חילול הגופות ואף בהחזרתם. כמו כן זה ביטוי לנחישות של מאבקנו על הארץ, וחלק ממטרות המלחמה.

ה. גישת הגרז"נ גולדברג והרב יעקב אריאל

לפי כל הנ"ל, לענ"ד אפשר לשאול על גישת הגרז"נ גולדברג זצ"ל, בביטאון המעיין (מד/ד תשס"ד, 76), וז"ל:

קבורת מת מצוה היא מצוה חשובה מאוד, ומותר לבטל כל מצוה אחרת כמו מילת בנו והקרבת פסח כדי לקבור מת. והטעם, שגדול כבוד הבריות

שדוחה מצוה דאורייתא בשב ואל תעשה, ומצוה דרבנן גם בקום ועשה. מכל מקום כבוד הבריות אינו דוחה פיקוח נפש, שהרי כל התורה כולה נדחית משום פיקוח נפש ולכן ודאי אין להיכנס למקום סכנה וספק סכנה כדי לקיים מצוות קבורה אף של הרוגים וכל זה דברים ברורים ואין בהם ספק.

לכאורה קשה, הרי דברי הרב שייכים בחיי אזרחות רגילה, בהם נוהג הכלל שפיקוח נפש דוחה את כל התורה כולה, מה שאין כן בעת מלחמה, כדברי הראי"ה קוק, הנצי"ב והציץ אליעזר הנ"ל, שבה יש כללים אחרים, שעיקרם סיכון הנפש. לאור דברינו כי גם במלחמה המורל של החיילים חזק יותר כשהם יודעים שידאגו להם ולגופם בכל מצב, וכן חוזק העורף היודע שידאגו לו בכל מצב, במיוחד בעת מלחמה מתמשכת, ובעיקר במלחמת טרור, שמטרת האויב היא הפגיעה בעורף, כנ"ל, הרי יש מקום להסתכן גם על חללים, על מנת להציל חיים בעתיד!

כמו כן, לענ"ד, אפשר לשאול על דברי הרב יעקב אריאל:¹⁶

מכאן מודעא רבה לאורייתא: איני יודע על סמך מה התירו לסכן חיילים לצורך הבאת חבריהם לקבורה, או לחלל שבת עבורם. וכן יש לתמוה על דוברים חשובים, שהצהירו שצה"ל התחייב להחזיר חייל למשפחתו בין חי בין מת. ההשוואה של המת לחי אינה נכונה. בוודאי שלכתחילה צריך לעשות הכל כדי להביא את המת לקבר ישראל, ומצינו שמת מצוה דוחה קדושת כהן גדול ונזיר בערב פסח; אולם סיכון חיי אדם וחילול שבת לא מצינו לצורך מת מצוה.

במחילה מכבוד תורתו, הרי זה מצב מלחמה, בין בפועל בעיצומה ובין במלחמת טרור המתמשכת, וראינו כי במלחמה יש גדרי מלחמה ולא הלכות פיקוח נפש הרגילים לחיי שגרה. הפגיעה ברוח הלחימה היא חלק מהמלחמה, כנ"ל בפרק ד', ובוודאי המניעה או הקטנה של "מחיר המסחר" בשבויים חיים ובגופות, היא הצלה עתידית של נפשות.¹⁷ הרב אריאל מסיים:

נראה לי שהגזמנו בכבוד המתים, עד שאנו מסכנים עבורם את החיים. זוהי חומרא דאתי לידי קולא, ועל כך אנו מתוודים בוידוי של רבינו ניסים ביום כיפור קטן: "את אשר הקלת החמרת, ואשר החמרת הקלתי."

16 הרב יעקב אריאל, חללי צה"ל בשבי האויב, תחומין כה, עמ' 419. פסקה ה'.

17 בהמשך הוא עוסק בנושא העסקאות הפסולות ב"מסחר שבויים", שנדון בסוף פרק ד, וראה שם.

אולי בעבר, כשהיו מלחמות באופן חזיתי עם מדינות, היה פחות צורך להסתכן כי היו יותר פתרונות וכללים בינלאומיים, כגון השימוש בצלב האדום, והיה גורם יותר זמין לכל עניין השבויים, כולל חללים. כך היה היחס עד למלחמת שלום הגליל, אך מאז והלאה נראה, כי מאז שאויבינו עברו להתרכז במלחמות טרור, (ופחות במלחמה חזיתית) ומשתמשים הרבה בלחץ של עסקאות להחלפת שבויים וחללים, ובמיוחד במצבים כמו במלחמה האחרונה בה יש ריבוי של חללים וגופות, גבר הצורך בהבהרת הנחישות שלנו בנושא זה, ובכך נפחית הלחץ בכיוון זה, כנ"ל בסוף פרק ד2. במלחמת טרור, זו מטרת המלחמה של האויב, ועלינו לשבור אותה בכל דרך!

1. הדרג המדיני והצבאי אחראים להגדרות משימות המלחמה ו"המחיר" שלה

כל ענייני המלחמה נקבעים על ידי המלך או הנהגה הציבורית, הבאה במקומו, כדברי הראי"ה¹⁸ ממילא, המלך או הנהגה ציבורית נבחרת, מחליטים על יציאה למלחמה והם גם אחראים להגדרות של ענייני צורך המלכות. במיוחד במלחמת מצווה, שעליה אומר הרמב"ם (מלכים ה, ב-ג):

מלחמת מצוה אינו צריך ליטול בה רשות בית דין, אלא יוצא מעצמו בכל עת, וכופה העם לצאת. אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד. ופורץ לעשות לו דרך ואין ממחין בידו, ודרך המלך אין לה שיעור, אלא כפי מה שהוא צריך, אינו מעקם הדרכים מפני כרמו של זה או מפני שדהו של זה, אלא הולך בשוה ועושה מלחמתו.

בימינו, מלחמות ישראל הן מלחמת מצווה, לפחות מתוך ההגדרה של "עזרת ישראל מיד צר הבא עליהם". המלך מוציא למלחמה על פי הבנתו, ובימינו, על פי הקבינט המדיני-בטחוני, ושלטונות הצבא. לכן, כל יעד שהצמרת המדינית-בטחונית תראה לנכון כיעד או כצורך המלחמה, כגון צורך לחילוץ גופות של חיילים או אזרחים,

18 הראי"ה קוק (במשפט כהן סי' קמב - קמד', ובעיקר, עמ' שכז-שכח). במיוחד, במלחמת מצווה של "עזרת ישראל", יש לדבר גם יסוד אחר: משפט המלוכה: "נראים הדברים שבזמן שאין מלך, כיוון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים לידי האומה בכללה". לכן, "כשמתמנה מנהיג האומה לכלל צרכיה בסגנון מלכותי, על פי דעת הכלל ודעת בית דין, ודאי עומד הוא במקום מלך, לעניין משפטי המלוכה הנוגעים להנהגת הכלל".

רשאים ואף צריכים לנהוג בו כדין כל פעולה צבאית, על כל היבטיה. "שאין ממליכין מלך תחילה אלא לעשות משפט ומלחמה" (מלכים ד, י).

הסיכון שמותר למלך לסכן את הלוחמים עבור מלחמה, נזכר בגמרא בשבועות (לה), ב) בדברי שמואל: "מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מיענשא"¹⁹. כל זה אפילו במלחמת רשות, למרות שמטרתו "להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו", כנזכר שם בהלכות מלכים (ה, א),²⁰ וקל וחומר במלחמת מצווה. ממילא, מצאנו שיש לו רשות להחליט מהם צורכי המלוכה, אף שזה כרוך בסיכון הרבה מחייליו.

סיכום: ההנהגה הציבורית והצבאית, הבאה מתוך סמכות של מלוכה, צריכה להחליט מהם צורכי המלחמה. הם רשאים לכלול ביניהם גם את חילוץ הנופלים, גם במחיר של סיכון חיילים, בכפוף לסיכון הנלקח בכל פעולה צבאית.

ז. סיכום

א. במלחמה יש כללים מיוחדים: גם בעצם הכניסה לסכנה, גם בגדרי פיקוח נפש, גם לכל צורכי המלחמה, הכוללים לענ"ד גם חילוץ גופות אשר יביא להרמת המורל הצבאי והאזרחי, שזה צורך מרכזי של מלחמה.

ב. כאשר גופות החללים מוטלות בשטח ופוגעות ישירות באווירת המלחמה, בין אצל החיילים ובין בעורף האזרחי, צריך להסתכן בפניו החללים ואף ניתן לפנותם בשבת מהפרהסיא הציבורית בעורף, כמו בהגדרת מקומות "סֶפֶר", כדברי הרב דב ליאור. כמובן, יש למעט בחילול שבת בעורף האזרחי, אם ניתן.

ג. נראה להמשיך כיוון זה גם בסיכון חיילים לחילוץ חללים שבשבי האויב. זאת לאור שלושה שיקולים משמעותיים בצורכי המלחמה: חיזוק המורל הצבאי, המורל הציבורי שבעורף, והנחישות של החיילים והציבור מול האויב, במיוחד במצב של ריבוי חללים וגופות שבידי האויב. כך יוצא מהבנת הרש"ז אויערבך, והבנת הרב גורן.

ד. המורל של החיילים והאזרחים הוא גורם מרכזי במלחמה, ויש לתת לו משקל כמו כל צורכי המלחמה שלמענם מסכנים לוחמים, כי זה רק יגביר הרוח הקרבית

19 לפי רש"י, המדבר על אנגריא של עבודת המלך, וכן לפי רשב"א וריטב"א ועוד, משמע שהכוונה לשישית העם.

20 הלכות מלכים פ"ה ה"א. יעויין במאמרו של מו"ר הרב יהודה עמיטל, בספר רסיסי טל ח"א, פרק לב, עמ' רצו'. ובתוספת שלנו בעניין זה, ב"ארץ ישראל בהלכה".

של החיילים, ויתן לאזרחים את התחושה שנעשים כל המאמצים להחזרת גופות הקרובים שלהם. גם הנחישות בחילוץ בכל מצב, ימנע או יחליש את האויב מכיוון זה, ואפילו אם יקטין את "מחיר המסחר" בשבויים ובגופות. בכל אלה יש צורך משמעותי הקשור למלחמה, ולהצלת חיים בעתיד.

3ג. דווקא הנראות בעיני העמים מביאה להערכה, ולעתים אף לסיוע בהחזרת הגופות. ביחס לאויבינו, יש ללחוץ בנחישות המלחמה ולהביאם ליתר גמישות במניעת חילול הגופות ואף בהחזרתם. כמו כן זה ביטוי לנחישות של מאבקנו על הארץ, וחלק ממטרות המלחמה.

ד. יש לתמוה על הגישה הרואה בסיכון חיילים חריגה מהלכות פיקוח נפש, שהרי בגדרי מלחמה יש כללים השונים מהלכות פיקוח נפש במצבים רגילים. במיוחד במלחמת טרור מתמשכת, כאשר זה ממש הופך להיות חלק מצורכי המלחמה.

ההנהגה הציבורית והצבאית, הבאה מתוך סמכות של מלוכה, צריכה להחליט מהם צורכי המלחמה, כמו מלך, הרשאי לסכן לוחמים אפילו במלחמת רשות, וקל וחומר במלחמת מצווה. ממילא, רשאים לכלול ביניהם גם את חילוץ הנופלים, גם במחיר של סיכון חיילים, בכפוף לסיכוי הנלקח בכל פעולה צבאית.

לכן נראה לאמץ את הנהגתם של הרבנים הצבאיים ובראשם הרב הראשי הרב שלמה גורן. יש חשיבות לצה"ל ולהנהגת המדינה להכניס את חילוץ החללים כחלק מצורכי המלחמה, ולפעול מבחינה צבאית להשגת מטרה זאת (בכפוף לכל תנאי מבצע אחר).